
УДК 355.477

Ольга Василівна Лемешко,
*старший викладач кафедри англійської мови факультету
іноземних мов та гуманітарних дисциплін Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

СУТНІСТЬ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ВИРІШЕННЯ НЕСТАНДАРТНИХ СИТУАЦІЙ В ПУНКТАХ ПРОПУСКУ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН

У статті розглядається питання готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон. Описуються види нестандартних ситуацій, які можуть виникати під час виконання службових обов'язків офіцерами-прикордонниками в пунктах пропуску. Уточнюється поняття конфлікту, надзвичайної ситуації та нестандартної ситуації. Надається перелік нестандартних, надзвичайних та конфліктних ситуацій. Аналізуються підходи науковців до проблеми професійної готовності офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій. Автор розглядає алгоритм дій офіцерів-прикордонників при виникненні нестандартних ситуацій. Також дається характеристика етапів завчасної підготовки з вирішення нестандартних ситуацій. Надаються певні рекомендації щодо засобів та методів локалізації нестандартних ситуацій.

Ключові слова: *нестандартна ситуація, конфлікт, надзвичайна ситуація, офіцери-прикордонники, пункт пропуску.*

© Лемешко О. В.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державний кордон є історичною категорією, яка з'явилася на певній сходинці суспільного розвитку. Під впливом політичних, військових, економічних та інших чинників форми та способи охорони державного кордону постійно змінювалися. Охорона і захист державного кордону стає невід'ємною складовою загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки України. Основним підрозділом, який здійснює оперативно-службову діяльність з охорони законодавства про державний кордон, є відділ прикордонної служби. Відділ прикордонної служби призначений для безпосередньої охорони певної ділянки кордону, здійснення прикордонного контролю і пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів. Залежно від обстановки на ділянці відповідальності відділи можуть включати в себе пункти пропуску, функціонування яких залежить від дотримання режиму в пункті пропуску. Режим у пунктах пропуску через державний кордон – це порядок перебування і пересування всіх осіб і транспортних засобів у межах території пункту пропуску через державний кордон України, а також здійснення іншої діяльності, пов'язаної з пропуском через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, що визначається законодавством України разом з компетентними організаціями, а також інші обмеження для запобігання незаконному перетинанню державного кордону [1]. Але варто зазначити, що під час виконання службових обов'язків з охорони державного кордону в пунктах пропуску виникають різного характеру нестандартні ситуації, які можуть впливати не лише на стабільну роботу пункту пропуску, але і призвести до конфліктних ситуацій з особами, які перетинають кордон. Саме тому необхідно визначити зміст нестандартних ситуацій та алгоритм дій для їх локалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проведений аналіз результатів досліджень свідчить, що зміст сучасної військової освіти повинен передбачати формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон. Результати аналізу нау-

кових джерел з питань професійної підготовки офіцерів прикордонників керівної ланки (В. Балашов, О. Виноград, Г. Гребенюк, А. Кучеренко, О. Парубок, В. Чернявський, В. Чупира), психологічних аспектів (А. Балендр, Т. Матієнко, О. Михайлишин, В. Пліско, М. Савчин, С. Яремчук, Т. Яценко), формування педагогічної готовності фахівців (С. Морозов, Ю. Сердюк, О. Торічний, М. Фіцула), покращення освітнього процесу (В. Клачко, І. Сніцар, Д. Таушан, С. Щербіна), передового досвіду розвинутих країн світу, стану освітнього процесу у військовому навчальному закладі дозволило зробити висновок, що питання формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон досліджено недостатньо. Тому необхідно вирішити суперечність між змістом, формами та методами традиційної підготовки офіцерів-прикордонників і державним замовленням щодо їх професійної готовності, достатнього рівня знань, умінь і навичок.

Метою статті є розглянути формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільство, незалежно від його формації, на кожному етапі свого розвитку має певні закономірні напрями діяльності: економічний, політичний, внутрішній, зовнішній, оборонний та правоохоронний. У цих сферах чітко виражена відкрита форма їх діяльності. Але професійна діяльність офіцерів-прикордонників здійснюється в умовах “нестандартної ситуації”. Тому необхідно з’ясувати сутність такого поняття як “нестандартна ситуація”[2]. Під час виконання службових обов’язків офіцерами-прикордонниками в пунктах пропуску через державний кордон можуть виникати різні нестандартні ситуації, які можна розглядати як конфліктні та надзвичайні ситуації.

У науковій літературі є різні підходи до тлумачення терміна “конфлікт”. Найбільш поширене його розуміння крізь призму суперечності як більш загального поняття, і насамперед через соціальну суперечність. Конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайне загострення суперечностей, яке призводить до усклад-

нень або гострої боротьби. Г. Спенсер розглядав конфлікт як необхідне явище в історії розвитку людства, стимул соціального розвитку; М. Вебер позначав його як боротьбу; І. Гумплович, Т. Веблен, К. Левін, Г. Зіммель та інші визначали його як спір та форму соціалізації індивіда; Я. Парк включав конфлікт до числа чотирьох основних видів соціальної взаємодії, поряд зі змаганням, пристосуванням та асиміляцією; американський соціолог Л. Козер розглядав конфлікт як ідеологічне явище, яке відображає спрямованість та почуття соціальних груп або індивідів у боротьбі за об'єктивні цілі – владу, зміну статусу, перерозподіл доходів, переоцінку цінностей тощо. Він вважав конфлікт важливим елементом соціальної взаємодії, який сприяє припиненню або укріпленню соціальних зв'язків; Р. Дарендорф власну соціологічну концепцію назвав “теорією конфліктів”.

Таким чином, конфлікт – це випадок загострення соціальних суперечностей, який виражається у зіткненні соціальних спільнот – класів, націй, держав, соціальних груп, соціальних інститутів та ін., що зумовлено протилежністю або суттєвими відмінностями їх інтересів, мети, тенденцій розвитку [3]. Досить близьким до поняття нестандартної ситуації є термін “важка ситуація” [4], де її основною психологічною ознакою вважається вимога від суб'єкта діяльності великого ступеня напруження психічних і фізіологічних можливостей. Основна увага приділяється умовам діяльності індивіда. Розрізняють важку ситуацію залежно від екстремальних та неекстремальних умов.

Результати аналізу сутності нестандартних ситуацій дозволяють зробити деякі висновки.

1. Це надзвичайні явища, що періодично виникають у природі, у військовій, службовій, виробничій та економічній сферах життя суспільства і становлять реальну загрозу для життя і здоров'я людей (стихійні лиха, виробничі аварії і катастрофи, конфлікти, надзвичайні події з використанням зброї і тощо). Чинники, що впливають на психіку людей у нестандартних ситуаціях, можуть здійснити сильний негативний вплив, викликати шоківий стан і панічну поведінку, призвести до різкого збільшення фізичних утрат.

2. Нестандартними є ситуації, які не описані в нормативних документах, а також відсутні в особистому досвіді офіцера-прикордонника, як зразок діяльності. У цій ситуації з'являється нагальна необхідність творчого підходу до прийняття рішення, що дозволяє підвищити його ефективність.

У психологічних дослідженнях склалося в цілому єдине уявлення про сутність екстремальних умов діяльності. На думку В. Небиліцина, що пропонував називати екстремальними чи надзвичайними умовами граничні значення тих елементів ситуації, що в середніх значеннях створюють оптимальну основу чи принаймні не відчуються як джерело дискомфорту [5]. Подібної думки дотримувався К. Платонов, за яким: “екстремальні умови – це умови, які викликають реакції організму людини й у цілому особистості, що знаходяться на грані патологічних порушень” [6]. Деякі вчені украї виражені екстремальні умови називають “зміненими”. Так В. Лебедев вважає, що межею, яка відокремлює звичайні умови від змінених є ситуації, коли під впливом психогенних чинників психофізіологічні механізми і психічні процеси, вичерпавши резервні можливості, більше не можуть забезпечити адекватне відображення і регуляцію діяльності [7]. Такий підхід не припускає середини: або нормальні умови, або змінені. В. Зазикін запропонував поняття “особливі умови діяльності” [8], для компенсації впливу яких використовуються резервні можливості людини.

Отже, основними чинниками нестандартності ситуації є:

новизна завдання;

вимога напруженої розумової діяльності;

робота в умовах дефіциту інформації.

Надзвичайний стан - це сукупність соціально-політичних, природно-екологічних обставин, які загострюють обстановку та вимагають посилення або докорінної перебудови охорони державного кордону, а також вживання термінових заходів з підтримання (установлення) життєдіяльності та боєготовності прикордонного підрозділу. До надзвичайних ситуацій можна віднести ситуації техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастрофи, пожежі, застосування засобів ураження, епідемії і епізоотії), що створюють загрозу життю. Найбільш

характерними надзвичайними ситуаціями в сучасних умовах є стихійні лиха, тому прикордонні підрозділи повинні бути готовими до дій. З цією метою розробляється план дій при виникненні стихійного лиха [9].

Виходячи з цього, причинами виникнення нестандартних ситуацій в пункті пропуску через державний кордон є:

нестабільність військово-політичної обстановки в регіоні;

стихійні лиха, епідемії, епізоотії;

проведення провокаційних акцій;

діяльність злочинних угруповань, терористичних організацій;

порушення графіка міжнародних перевезень, руху транспортних засобів;

несправності в документах на право перетину державного кордону;

депортація іноземців, осіб без громадянства;

неуточнення дій контрольних служб в пунктах пропуску;

неефективна технологія пропуску пасажирів та транспортних засобів;

порушення встановлених правил прикордонного контролю.

Локалізація конфліктних ситуацій – це діяльність прикордонного наряду в пунктах пропуску через державний кордон у взаємодії з митними органами та іншими контрольними службами щодо недопущення протиправної діяльності в пункті пропуску. Для дій по локалізації протиправної діяльності створюються спеціальні групи, які повинні забезпечувати:

блокування (прикриття) місця конфлікту, а в необхідних випадках і самого пункту пропуску;

ізоляцію порушника та його затримання;

своєчасне зосередження сил на важливих напрямках і здійснення маневру, підтримання безперервної взаємодії і зручності управління.

До засобів і сил, як правило, включають: групу блокування, групу прикриття, групу ведення переговорів, групу документування, групу розчленування, групу захвату та резерв. Для успішного вирішення нестандартних ситуацій необхідно проводити попередню підготовку, а саме:

розробити план локалізації конфліктних ситуацій і своєчасно уточнювати його при зміні обстановки;

тримати у постійній готовності органи управління і підрозділів до дій по локалізації;

підтримувати на належному рівні інженерне облаштування на території пункту пропуску.

Важливо звертати увагу на можливий характер ситуації по лінії паспортного контролю або при блокуванні в'їзду-виїзду на території пункту пропуску. Необхідно чітко визначити вид ситуації, сили і засоби, що будуть застосовуватися, способи дій та сигнали управління і взаємодії.

Заходи з локалізації нестандартних ситуацій повинні включати: своєчасне посилення прикордонного контролю і прикриття (блокування) пункту пропуску, або місця, де виникла конфліктна ситуація та місць стоянки транспортних засобів закордонного прямування; зосередження основних сил і засобів в місцях конфлікту; активні та безперервні дії всіх сил і засобів; активне проведення оперативних та режимних міроприємств.

Висновки. Причинами виникнення нестандартних ситуацій є: нестабільність військово-політичної обстановки в регіоні; стихійні лиха, епідемії, епізоотії; проведення провокаційних акцій; діяльність злочинних угруповань, терористичних організацій; порушення графіка міжнародних перевезень, руху транспортних засобів; несправності в документах на право перетину державного кордону; депортація іноземців, осіб без громадянства; неуточнення дій контрольних служб в пунктах пропуску; неефективна технологія пропуску пасажирів та транспортних засобів; порушення встановлених правил прикордонного контролю.

Локалізацію конфліктних ситуацій необхідно здійснювати у взаємодії з митними органами та іншими контрольними службами в пункті пропуску. Для дій по локалізації протиправних дій треба створювати спеціальні групи, які повинні відповідати замислу дій. Для успішного вирішення нестандартних ситуацій необхідно проводити попередню підготовку. Важливо звертати увагу на можливий характер ситуації по лінії паспортного контролю або при блокуванні в'їзду-виїзду на території пункту пропуску. Необхідно чітко визначити

вид нестандартної ситуації, сили і засоби, що будуть застосовуватися, способи дій та сигнали управління і взаємодії.

Перспективами подальших розвідок за цим напрямом є розробка методичних рекомендацій науково-педагогічному складу щодо забезпечення формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон. Необхідно проаналізувати, узагальнити та імплементувати до навчальної програми передовий досвід підготовки офіцерів-прикордонників прикордонних відомств іноземних держав. Упровадити в освітній процес Національної академії ДПС України технології формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон.

Список використаної літератури

1. Інструкція з оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби ДПСУ / Частина II // Зміна прикордонних нарядів, прикордонний наряд, дільничий інспектор прикордонної служби : наказ Адміністрації Держприкордонслужби України від 29.12.2009 № 1040.

2. Матієнко Т. В. Структура нестандартних ситуацій: психологія прийняття рішень працівниками оперативних підрозділів / Т. В. Матієнко // Національна бібліотека України. Науково-практичний журнал Наука і освіта. – 2009. – № 6 / [Електроний ресурс] : Режим доступу до статті : scienceandeducation.pdpu.edu.ua / journals / 2009

3. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності). Поняття конфлікту та його види [Електронна бібліотека] : Режим доступу до інформації : <http://www.ualib.com.ua/books-text-8139/html>

4. Сціборовський О. А. Психологічні особливості прийняття ефективних рішень і їх врахування при підготовці офіцерів ДПС України до управлінської діяльності / О. А. Сціборовський // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2005. – № 1. – С. 34–39.

5. Небылицин В. Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления / В. Д. Небылицин // Инженерная психология. – М. : Прогресс, 1967. – С. 232–241.

6. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – М. : Высш. шк., 1984. – С. 84, 127.

7. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М. : Политиздат, 1989. – 304 с.

8. Зазыкин В. Г. Психолого-акмеологические основы деятельности специалистов в особых условиях : дис. на соиск. научн. степени доктора психол. наук / 19.00.10 / В. Г. Зазыкин. – М. : РАГС, 1995. – 495 с.

9. Баратюк В. І. Охорона державного кордону прикордонною заставою. Частина II. Особливості охорони державного кордону прикордонною заставою у різних умовах : навчальний посібник / В. І Баратюк, О. М Ставицький, Ю. С. Паламарчук. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2005. – 109 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Янковець А. В.

Стаття надійшла до редакції 1.12.2015

Лемешко О. В. Сущность готовности будущих офицеров-пограничников к решению нестандартных ситуаций в пунктах пропуска через государственную границу

В статье рассматривается вопрос готовности будущих офицеров пограничников к решению нестандартных ситуаций в пунктах пропуска через государственную границу. Описываются виды нестандартных ситуаций, которые могут возникать во время исполнения служебных обязанностей офицерами пограничниками в пунктах пропуска. Уточняется понятие конфликта, чрезвычайной ситуации и нестандартной ситуации. Дается перечень нестандартных, чрезвычайных и конфликтных ситуаций. Анализируются подходы ученых к проблеме профессиональной готовности офицеров пограничников к локализации нестандартных ситуаций. Автор рассматривает алгоритм действий офицеров-пограничников при возникновении нестандартных ситуаций. Также дается характеристика этапов заблаговременной подготовки к решению нестандартных ситуаций. Даются некоторые рекомендации относительно приемов и методов локализации нестандартных ситуаций.

Ключевые слова: *нестандартная ситуация, конфликт, чрезвычайная ситуация, офицеры-пограничники, пункт пропуска.*

Lemeshko O. V. Readiness of the future border guards officers to solution

The article deals with the problem of readiness of the future border guards officers to solution of non-standard situations at the check points across the state border. The author describes the types of non-standard situations that may arise during the performance of service duties by officers border guards at check points. The author clarifies the concept of conflict, extreme and non-standard situations, analyzes the scientific approaches to the problem of professional readiness of the officers border guards to the localization of non-standard situations and examines the algorithm of actions of officers border guards in non-standard and conflict situations. Also the autor describes the steps of solution of non-standard situations and provides specific recommendations on techniques and methods for localization of non-standard situations.

The author considers that border guards carried out their professional duties in the “irregular situation”. There are different approaches to the understanding of the term “conflict”. The most common understanding of it is through the prism of contradictions as a general concept, especially in social conflict. The conflict – is a clash of conflicting interests and views; extreme sharpening of contradictions, which leads to complications or severe struggle. Herbert Spencer viewed the conflict as a necessary phenomenon in the history of mankind, incentive social development; Weber meant it as a struggle; I. Gumpłowicz, Veblen, Lewin, G. Simmel and others defined it as a dispute and form of socialization of the individual; Y. Park included a conflict among the four main types of social interaction, along with competition, adaptation and assimilation; American sociologist L. Coser saw the conflict as an ideological phenomenon that reflects a sense of direction of person or social groups in the struggle for the objective goals – power, change of status, income redistribution and more. The condition of emergency may be introduced in the event of particularly serious emergency situations of technogenic and natural disasters (natural disasters, catastrophes, fires, the use of weapons, epidemics) that endanger life. The most common emergencies in modern conditions are natural disasters. The author states that causes of unusual situations are: not stable military and political situa-

tion in the region, natural disasters and epidemics, performance of provocative actions, activities of criminal groups, terrorist organizations, changes of international traffic, vehicle traffic, forgeries in documents for border crossing, deportation of foreigners, stateless persons, unspecified control services' actions, not effective technology of border crossing by passengers and vehicles, violation of the border control rules. Localization of conflict situations is the task of border control unit at check points across the state border in coordination with the Customs and other control agencies to prevent illegal activities at the checkpoint. Actions of localization of conflict situations provide: blocking (covering) of the place of conflict, isolation of the offender and his detention, concentration of forces in important areas of implementation and maneuver, management. Means of localization include blocking group, cover group, group of negotiations, group of documentation, group of dismemberment and reserve.

The author comes to the conclusion that it is important to train border guards officers to solve non-standard situations at the check points across the state border.

Keywords: *non-standard situation, conflict, emergency, officers border guards, check point.*